

<https://doi.org/10.53656/ped2024-5s.05>

*Education and Social Work
Образование и социална работа*

ИЗМЕРЕНИЯ НА ЦЕННОСТНИЯ ПОДХОД В АКАДЕМИЧНАТА ПОДГОТОВКА И ПРАКТИКАТА НА СОЦИАЛНИТЕ РАБОТНИЦИ

**Проф. д-р Лиляна Стракова,
доц. д-р Росица Симеонова,
гл. ас. д-р Атанас Генчев**

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В настоящата статия се дискутират теоретични и практико-приложни измерения на ценностния подход в образованието и практиката на социалната работа. Теоретично се обосновава значението на ценностите и правата на човека в социалните науки, и по-конкретно в обучението на студентите по социални дейности и в професионалната реализация на социалните работници. Представени и анализирани са и резултати от проведено емпирично изследване за правата на човека като основополагащи ценности в социалната работа. На тази основа са формулирани изводи и препоръки за усъвършенстване на академичната подготовка и продължаващата квалификация на професионалистите в сферата на социалната работа.

Ключови думи: ценности; права на човека; социална работа; обучение по социална работа

Ценностите в социалната работа очертават рамката и основанията, фундамента на позитивните социални програми и мерки, чрез които се цели да се издигне качеството на живот на хората, които имат нужда от подпомагане и закрила. Във фокуса на планираните и реализираните социални дейности винаги е малкият, слабият човек – болен, беден, стар и немощен, изоставено дете, разпадащо се семейство, обезкуражен безработен, духовно объркан и пр. В това се състои и силата на социалната работа.

В теоретичен и практически аспект бедността си остава една от основните причини за нуждата от социална работа. За социалната работа човекът винаги е ценност независимо колко е беден, болен, безработен, неактивен и пр. В работата си с различни целеви групи – деца и семейства, хора с увреждания, възрастни хора, бежанци, безработни и други – от социалния работник се очаква да защитава интересите на клиента и в същото време да се съобразява с обществените норми.

Настоящата статия насочва изследователския интерес към ценностния подход и неговите теоретични и практико-приложни измерения в образованието и практиката на социалната работа. По-конкретно теоретично е обосновано значението на ценностите и правата на човека в социалните науки и в частност в обучението на студентите по социални дейности и в професионалната реализация на социалните работници. Във втората част на статията са представени и анализирани резултати от проведено емпирично изследване за познаването и прилагането на правата на човека като основополагащи ценности в професионалната социална работа. В заключение, на базата на теоретичен и емпиричен анализ по темата са очертани изводи и препоръки за усъвършенстване на академичната подготовка и продължаващата квалификация на професионалистите в сферата на социалната работа.

1. Същност и измерения на ценностния подход

Ценностният подход е сърцевината, основата на образователната и социалната политика, защото задава критериите, мярата и посоката на развитието на индивидуално и наиндивидуалното (общностно) равнище.

През периоди в човешката история, отличаващи се с нестабилност, остра конфликтност и човешка несигурност, обръщането на социалните науки към ценностния подход е безспорно евристичен и полезен (прагматичен) подход. Когато при описанието на социалното ни битие все по-често се включват понятия като „хаос“, „кризи“, „недоверие“, „рисково общество“ и пр., насочването към идеи, които отразяват адекватно човешките потребности, от една страна, и изискванията на обществото, от друга, е познавателен, изследователски интерес, базиран на здравия смисъл. А той, смисълът, е винаги ценностно мотивиран (самият той е ценностен конструкт), свързан с „опознаването и владенето на реда и условията на желанния порядък“ (Fotev 2016, p. 11). В този план, ценностите „имат възможността да събират“, да насочват обществата и личностите в социалното им поведение към определени цели, към осъществяването на определени социални дейности, които ги стабилизират и им дават нови възможности за функциониране и развитие.

Интегриращата роля на ценностите е съществена както в индивидуалното поведение на личността, така и в по-общ социален контекст, независимо от мястото на ценността в йерархичната стълбица. Ето защо въпросите, свързани със справянето с кризите, бедността, недоверието и пр., които са общи за човешкия житейски свят и по-големите социални системи, се поставят и решават специфично на полето на терминалните ценности и на полето на инструменталните ценности (основно деление на ценностите според Милтън Рокич) (Rokeach 1973). Според Рокич ценностите са „значими начини на поведение, съществени крайни цели на съществуването, позитивни или негативни абстрактни идеали, необвързани с конкретна ситуация... те са критерии на

човешкото поведение (Rokeach 1973, p. 123 – 124). Терминалните ценности се определят като идеални стандарти или крайни цели на човешкото съществуване. Тук се отнасят такива ценности като: здраве, свобода, равенство и др. Инструменталните ценности се свеждат до конкретни идеални норми за начините на поведение, като: проява на смелост, решителност, организираност, честност, поддържане на ред и чистота и др. Битието на ценностите като конкуриращи и/или взаимно допълващи се променя мястото им в йерархичната стълбица. Всяка отделна система от ценности на индивидуално или на наиндивидуално ниво е специфичен проект на човешка жизнена дейност или на социална система. Ценностната система има свое ядро, т.нар. идеологичен „Аз“, в съдържанието на което се включват онези ценности, без които личността е немислима. Например ценностно-професионалният статус на социалния работник изисква усет към ценности като: закрила, справедливост, съпричастност и др. Социалната система в социалната държава (т.е. на наиндивидуално равнище) издига на преден план ценности като социално включване, социална интеграция, социална кохезия (социално сближаване), защита на човешките права и пр.

В многобройните проучвания на ценностите общото е открояването на детерминиращата им роля спрямо човешкото поведение. На общофилософско равнище доминиращ е анализът на субект-обектните отношения. Само той обаче не е достатъчен при проучване на конкретните механизми на регулиране и стимулиране на човешкото поведение и на факторите, които го обуславят и променят. Ценността се определя и като „обективно благо, предмет, явление, свойство и пр., което независимо от това, което знае за него човек и как се отнася към него, играе положителна роля в неговия живот“ (Bakirov 1988, p. 7). Повечето от изследователите специално подчертават ролята на емоционалните нагласи в детерминацията на действията и постъпките на хората, с уточнението, че не трябва да се пренебрегват „твърдите основания“ на ценностните съждения (Baichinska 1994).

В търсенето на обективни критерии за ценностните съждения от позициите на философския прагматизъм Дж. Дюи смята, че едно нещо е ценност не заради нашето субективно отношение към него, а защото то може да е средство за постигането на определена цел. Той акцентира върху инструменталната природа на ценностите. Светът на човека според него се свежда до динамика на единични практически ситуации в контекста на общата социална ситуация (Dewey 1997). Прагматизмът на Дж. Дюи има свое място при обосноваване на ценностния подход в социалната работа. ***Като битуюваща в теоретико-приложен контекст, социалната работа е специфично поле на взаимодействие на терминални и инструментални ценности.*** Обосноваването и насочването към реализиране на по-утилитарни цели в социалните дейности с различни групи клиенти е една от водещите идеи в съвременната социална

работа, която цели постигането на динамично равновесие в индивидуалните им светове. А това е пътят за постигане на баланс в социално-икономическите отношения в обществото и минимизиране на социалното неравенство.

Според Решар (Resher 1982) висша ценност е добрият, достойният човешки живот (Bakirov 1988, p. 17). Тук той включва такива ценности като: здраве, добро самочувствие, психически комфорт, безопасност (сигурност), свобода на действие и др. И всички те могат да бъдат позитивно развивани при добра организация на социалните дейности, в които е включен индивидът.

В своята „Етика“ Н. Хартман говори за съществуването на „царство на ценностите, както и общозначимостта на моралните и естетическите ценности. Заедно с тях той поставя и ценността на собствеността, което го доближава до *делението на ценностите до „трите поколения права“* в по-съвременен контекст от К. Васак (Strakova 2009). Според Васак в *първото поколение* се включват основните права, чрез които се реализира свободата: неприкосновеността на личността, провъзгласена в хартите, декларациите и пр. още от времето на борбата за ограничаване на монархическия абсолютизъм. Тук се включват още: забрана на мъченията, на насилствената асимилация, свободният избор на местожителство, свобода на съвестта, на мисълта, на вероизповеданието или атеизма и пр. *Второто поколение* обхваща правата ценности, утвърдени след Втората световна война. Това поколение е най-тясно свързано с принципа на равенството. Това са права, които най-ярко изразяват взаимодействието между личността, от една страна, и институциите на гражданското общество и държавата, от друга. Те придобиват особено значение в социалната държава, която е призвана да създаде корективите на социалното неравенство чрез позитивни социални мерки. Тук се отнасят: правото на частна собственост и нейното наследяване; правото на труд и забрана на принудителния труд, правото на синдикално обединяване и правото на предприемачите да се сдружават, правото на стачка, правото на обществено осигуряване, социално подпомагане, здравно осигуряване, правото на образование, което в установените от закона случаи е безплатно, и др. *Третото поколение* права ценности изискват действия от страна на индивида, гражданските организации, държавните органи, международните организации и пр. Към тази група се включват: правото на мир, правото на развитие, правото на комуникация, правото на здравословна и благоприятна среда, правото на общо културно наследство. Това е правото на всеки да се ползва от националните и общочовешките ценности и да развива културата си в съответствие с етническата си принадлежност; свободата на художественото, научното и техническото творчество и др.

Трите поколения представляват една ценностна йерархия, основополагаща за социалната политика и социалната работа.

Базисни права ценности се съдържат и в *Хартата на основните права на човека в Европейския съюз* (2000)¹. Шестте дяла: *достойнство, свободи, ра-*

венство, солидарност, гражданство и правосъдие, са структуроопределящи за европейската социална политика и практическата социална работа. Те имат позиция (статус) на *терминални ценности, които се декомпозират на различни равнища и рамкират съдържанието на моралните кодекси на социалните работници в европейски и международен контекст*. Преоткриваме ги в Моралния кодекс на канадската асоциация на социалните работници (Chulman 1994); в Моралния кодекс на немското дружество на социалните работници (2004)²; в Етичния кодекс на служителите, осъществяващи дейности по предоставяне на социални услуги, разработен от МТСП³ и др.

В Хартата (ХОПЕС) *достойнството на човешката личност* се определя като основно право не само по себе си, а като *фундамент на основните права*, дефинира се още като „част от правото на Съюза“. От това следва, че нито едно от записаните в ХОПЕС права не може да се използва за накърняване достойнството на другия и че достойнството на човешката личност е част от същината на правата, записани в тази Харта. Следователно това право не може да се накърнява дори в случай на ограничаване на дадено право¹.

2. Обучението на студентите по социални дейности – насоченост към защита на човешките права и човешкото достойнство

Университетското обучение по социални дейности във всяка страна цели реализирането на специфичен социален проект, чрез който следва да се постигне необходимата релевантност на икономическите и социалните потребности на обществото. За да изиграе успешно тази своя роля, обучението по социални дейности е „натоварено“ с важни обществени, групови и личностни очаквания по посока на усвояване на значими професионални ценности от студентите (бакалаври, магистри, докторанти) в теоретичен и практически аспект. Качественото съвременно обучение на младите хора в сферата на социалната работа и повишаването на квалификацията на вече реализираните се успешно в професията социални работници е в основата на възпроизводството на една професионална гилдия със специфични компетентности и интериоризиран ценностен комплекс (морален кодекс).

През академичната 1996/1997 учебна година в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ е поставено началото на специалност „Социални дейности“ във Факултета по педагогика. От конструирането на идейния проект „Учебен план на специалност „Социални дейности“ до реализацията му в учебния процес и практическата социална работа преподаватели и студенти извървяваха всяка учебна година хиляди стъпки. Самият учебен план, синтезирал успешно различни проекти – проучвания на университетски специалности на Стария континент и отвъд Океана, както и на българския опит, се превърна в *добра основа на една интегративна академична подготовка на студентите*. Създаденият холистичен (интегриран) модел на обучение при-

добри своя уникалност във времето с изграждания баланс между теория и практика, между задължителна, избираема и факултативна подготовка; между базисна и профилираща, между научно-теоретична и научноизследователска и пр. компетентност.

В процеса на подготовката на студентите в теоретичен и практически план (на терен) особен акцент се поставя върху усвояването на базисни ценности и норми в социалната работа, които регулират взаимоотношенията на социалните работници с техните клиенти, с техните колеги и специалисти от други сфери, които участват при разрешаването на случаите в социалната работа, както и на ценностите и нормите, регулиращи взаимоотношенията с външни организации и партньори.

Всяка учебна дисциплина и практическа задача на студентите е „ценностно натоварена“, но в отделни учебни дисциплини този акцент е особено изразен: „Професионални ценности и норми в социалната работа“, „Организация и управление на социалната работа“, „Социална политика“ и пр.

В ценностно ориентираните полета, релевантни на социалната работа, студентите се запознават (усвояват и анализират ценностни конструкти в теоретичен и практически аспект) с основни цели и признати права, приети от световната общност и гилдията на социалните работници. Тук се включват редица международни споразумения, като:

1. Всеобщата декларация за правата на човека (Хартата за правата на човека), приета от Общото събрание на ООН и съдържаща универсални стандарти за правата на човека, върху която база се изграждат регионалните и европейските стандарти.

2. Международното споразумение (пакт) за граждански и политически права.

3. Международният пакт за икономическите, социалните и културните права.

4. Международната конвенция за ликвидирането на всички форми на расова дискриминация.

5. Международното споразумение против дискриминацията на жените.

6. Конвенцията за правата на детето.

7. Споразумения, които засягат гражданите на съответната държава.

Като се има предвид, че естествените права (*jus naturale*) са ценностно явление и са обусловени от биосоциалната същност на човека, то те нямат нормативен характер. И както се посочва в юридическата литература, „тъкмо защото нямат нормативен характер, естествените права се отразяват в различните съставки на обществената нормативна система. Те стават съдържание на нравствените, обичайните, корпоративните, религиозните и правните норми“ (Nenovski 2002, p. 10).

В този план, *основна ценностна перспектива, заложена в обучението на студентите по социални дейности*, е разбирането за социалната работа като

„насочена към постигането на позитивна социална промяна; търсене на решения на проблемите в човешките отношения и подпомагане на хората да живеят по-добре“ (Strakova 2007, p. 116). *Социалната работа следва да подкрепя и защитава всички човешки права и човешкото достойнство.* Тази базисна професионална ценност се конкретизира в по-частни професионални принципи, като: да бъде уважавано правото на клиента на самоопределение; да бъде насърчавано правото на участие в обществото; всеки човек да бъде разглеждан като единно цяло; опознаване и развитие на човешките силни страни и др.

След човешките права вторият важен ориентир при дефинирането на ценностните основи на социалната работа е *социалната справедливост.* В процеса на обучението по „Социални дейности“ студентите усвояват базисни принципи, като:

- социалният работник следва да се противопоставя на всяка дискриминация (неравно третиране), която може да се проявява по отношение на способностите, възрастта, културата, пола, семейното положение, социално-икономическия статус, политическите убеждения, цвета на кожата, расата или други физически особености, сексуалната ориентация или духовните убеждения на клиента;

- социалният работник следва да различава и да се отнася с уважение към етническите и културните различия на обществата, в които работи;

- справедливо разпределение на средствата за клиентите;

- да се противопоставя на неправилни решения в областта на социалната политика;

- да проявява солидарност в работата – да се противопоставя на негативните явления в обществото, които могат да доведат до стигматизация на различна категория хора.

В процеса на обучението по „Социални дейности“ студентите усвояват компетентности да разсъждават и прилагат на практика професионалните и моралните предизвикателства и проблеми, като във всички отделни случаи следва да взимат етично обосновани решения (Strakova 2018, pp. 17 – 18).

3. Резултати от емпирично изследване

В продължение на теоретичния анализ на измеренията на ценностния подход в академичната подготовка и практиката на социалните работници екипът ни планира и реализира и емпирично изследване по темата. *Целта* е да се проучат нагласите и мнението на практикуващи социални работници и на студенти от специалност „Социални дейности“ по въпроси, свързани с познаването и прилагането на правата на човека като основополагащи ценности в професионалната практика на социалната работа.

За реализиране целта на изследването беше конструирана и приложена комплексна *методология*, базирана на скалите за правата на човека, разработени от Джейн Макфърсън (Jane McPherson), любезно предоставени от автора на изследователския екип от СУ „Св. Климент Охридски“. Д-р Макфърсън е професор по социална работа в Университета в Джорджия, САЩ. От 2012 г. насам тя разработва няколко изследователски инструмента (скали), насочени към изследване на познаването и прилагането на правата на човека от студенти и професионалисти в социалната работа, а именно: Human Rights Exposure in Social Work (HRXSW) и Human Rights Engagement in Social Work (HRESW) (McPherson & Abell 2012), Human Rights Lens in social work (HRLSW) (McPherson 2015; McPherson, Siebert, & Sibert 2017), Human Rights Methods in social work (HRMSW) (McPherson 2015; McPherson & Abell 2019).

Изследователският екип осъществи превод на български език, адаптация и апробиране в български смислово-културен контекст на посочените скали и конструира общ въпросник, съдържащ 3 раздела: 1) Познаване и ангажиране с правата на човека в социалната работа (част от тях се отнасят до регламентираните във Всеобщата декларация за правата на човека на ООН от 1948 г.); 2) Обхват на човешките права в социалната работа; 3) Методи за човешките права в социалната работа. Всеки от разделите съдържа определен брой твърдения, с които респондентите изразяват съгласие или несъгласие по 7-степенна скала: от 1 – напълно не съм съгласен, до 7 – напълно съм съгласен.

Организация на изследването: въпросникът е изготвен за попълване в онлайн формат (чрез платформата Google Forms), а за участие са поканени студенти от университети в България, които се обучават в специалност „Социални дейности“, както и професионалисти от практиката на социалната работа (основно социални работници) от дирекция „Социално подпомагане“ (чрез към Агенцията за социално подпомагане), Столична община и лицензирани доставчици на социални услуги от цялата страна.

Извадка

В проучването взимат участие 376 респонденти, от които очаквано 90% са жени и 10% – мъже. 25% се студенти (бакалаври или магистри) в специалност „Социални дейности“, а 85% са професионалисти в сферата на социалната работа (от тях 78% на длъжност „социален работник“). Част от анкетираните са в двойка роля – обучават се и се реализират професионално в сферата на социалната работа. В унисон с демографския профил на професионалистите в сферата на социалната работа, най-голям дял от респондентите са на възраст 41 – 50 г. (39%), следвани от тези на възраст 51 – 60 г. (25%) и съответно на възраст 31 – 40 г. (22%). Положителен е фактът, че 2/3 от професионалистите имат придобита образователна степен „магистър“ и мнозинството анкетирани (92%) имат трудов стаж или опит в сферата на социалната работа. Респондентите от изследването работят в разнообразни социални услуги и дейнос-

ти за закрила и подкрепа (вкл. предоставяне на социални помощи), насочени към множество целеви групи (хора с увреждания, деца и семейства, бездомни, безработни, младежи и др.). 74% от анкетираните работят в държавни организации, 15% – в общински, а 10% – в неправителствени, частни, като доброволци или не практикуват.

Анализ на емпиричните данни

В настоящата статия са представени и анализирани само част от събраните чрез конструираната комплексна методика богати емпирични данни.

Данните, получени за твърденията от разделите „*Познаване и ангажиране с правата на човека в социалната работа*“ и „*Обхват на човешките права в социалната работа*“ от въпросника показват, че в по-голямата си част и практикуващите социални работници и студентите по „Социални дейности“ смятат, че бедността е нарушение на правото на човека на достоен живот. В този контекст бездомничеството (незащитеното човешко право на жилище), както и гладът на ниво общност се възприемат като провал на управлението на национално и/или на регионално ниво. При оценяването на различните твърдения в седемстепенната скала с двата полюса (напълно несъгласен и напълно съгласен) изразилите своята позиция определят компонентите на бедността – глад, липса на жилище, липса на достъп до медицинска помощ, като несъответстващи на критериите за достоен човешки живот.

Студентите идентифицират ясно липсата на адекватна заетост като проблем с правата на човека. Действащите социални работници в по-голяма степен от обучаващите се виждат своята отговорност по посока на организирането на различни социални услуги, които да имат подпомагащ ефект и да водят до по-добро социално включване на техните клиенти. По-високо (но не в значителна степен) практикуващите социални работници оценяват и потребността от адекватна трудова заетост в общността като условие за пълноценно социално включване, което е и една от основните цели на социалната работа. В същото време, „неравният достъп до стоки и услуги в обществото“ се възприема от студентите по „Социални дейности“ като пряко свързан ефект от нарушаване на правата на човека (оценка, близка до 6 от 7 точки) – „Клиентите обикновено се нуждаят от социални услуги, защото имат човешки права, които са били нарушени“.

И двете изследвани групи проявяват изразена чувствителност, емпатийност по посока на това как се чувстват клиентите, лишени от някои важни, базисни права, т.е. с незадоволени потребности, живеещи в нужда от основни средства за пълноценен, достоен живот – средни стойности 5 и 6 от седемстепенната скала.

В някои изследвания (Boaz 2004) се определят различни групи бедни – „заслужаващи социална подкрепа“ – работили, но остарели и самотни хора; и „незаслужаващи обгрижване“ – нетърсеци работа, мързеливи, очакващи по-

даяние, злоупотребявали с алкохол и наркотици през целия си живот и пр. По отношение на възприемането на втората група клиенти студентите по „Социални дейности“ са по-критични и виждат по-често „неуспех или патология“, докато практикуващите социални работници в по-голяма степен идентифицират проблема като нарушение на правата на клиентите, ако не бъдат обгрижени, дори и да са живели нездравословно и неразумно. Навярно по-големият опит и съприкосновение с всякакви групи изпаднали в бедност и нищета клиенти е „превърнал“ социалните работници в истински съвременни самаряни. Ето защо те по-често споделят: „Когато гледам клиентите си, виждам нарушения на техните права, където другите могат да ги видят като техен неуспех или патология“.

Тези резултати очертават потребността обучението по „Социални дейности“ да води до по-висока степен на мотивация за работа с „трудни“ клиенти, до готовност да се защитават интересите на клиента във всеки отделен случай.

Анализът на данните, получени за раздела от въпросника „Обхват на човешките права в социалната работа“, показват, че абсолютната средна стойност за всички твърдения от скалата е 5, или „отчасти съм съгласен“. Тази стойност е еднаква както за демографската променлива „студент бакалавър/магистър“, така и за променливата за студенти „форма на обучение – редовно/задочно“. Същият резултат се наблюдава и при професионалистите от практиката на социалната работа, като не се отчитат вариации в зависимост от демографските им характеристики образователна степен, трудов стаж в сферата, възраст и пол.

В таблица 1 са представени обобщени данни за получените резултати от раздел 2 на въпросника – „Обхват на човешките права в социалната работа“, който включва следните твърдения:

1. Гладът в общността се дължи на провала на правителството да защитава правото на човека на храна.
2. Ако правото на човека от подслон се защитава, по-малко хора щяха да са бездомни.
3. Липсата на достъп до медицинска грижа е нарушение на човешките права.
4. Бедността е нарушение на правото на човека на достоен стандарт на живот.
5. Липсата на адекватна трудова заетост в дадена общност е проблем, свързан с правата на човека.
6. Неравният достъп до стоки и услуги в обществото е проблем, свързан с правата на човека.
7. Обичайно е клиентите на социалната работа в България да изпитват нарушения на своите човешки права.
8. Потребностите на клиентите на социалната работа често са свързани с

нарушение на някои от техните човешки права.

9. Когато гледам клиентите си, виждам нарушение на човешките права там, където други хора могат да видят техен неуспех или патология.

10. Клиентите обикновено се нуждаят от социални услуги, защото техните човешки права са били нарушени.

11. Проблемите, с които се занимавам в практиката ми в социална работа, обикновено са свързани с нарушение на човешките права на моите клиенти.

Таблица 1. Обобщени данни за раздел
„Обхват на човешките права в социалната работа“

Демографски	Номер на твърдение	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Степен на обучение	Студенти (бакалавър и магистър)	4,9	5,1	6,2	5,5	5,4	5,3	4,8	4,9	5,1	5,0	4,8
	Практикуващи	4,8	5,1	6,1	5,4	5,3	5,1	4,5	4,4	4,3	4,4	4,1
Форма на обучение	Редовно	4,6	4,9	5,8	5,5	5,2	5,2	5,6	5,1	5,0	5,2	4,7
	Задочно	5,0	5,5	6,5	5,5	5,5	5,3	4,9	5,1	5,4	5,4	5,3
	Не съм студент	4,8	5,1	6,1	5,4	5,3	5,1	4,5	4,4	4,4	4,4	4,1
Социални работници		4,8	5,2	6,1	5,4	5,3	5,1	4,6	4,5	4,5	4,5	4,2
Други длъжности		4,8	5,0	6,1	5,6	5,5	5,3	4,7	4,9	4,7	4,9	4,5
Завършена степен на образование	Средно	4,6	4,9	6,3	5,5	5,3	5,2	5,3	4,9	5,0	5,3	5,0
	Висше бакалавър	5,0	5,3	6,2	5,5	5,6	5,4	4,3	4,2	4,2	4,2	4,0
	Висше магистър	4,8	5,1	6,0	5,4	5,2	5,0	4,6	4,6	4,5	4,6	4,3
Стаж	Нямам	5,8	5,9	6,3	6,1	5,8	5,6	5,4	5,1	5,0	5,3	4,5
	Нямам, но имам опит	4,8	5,0	6,1	5,5	5,5	5,5	5,5	5,2	5,2	5,3	5,0
	до 5 г.	4,7	5,1	6,0	5,3	5,2	4,9	4,3	4,4	4,4	4,3	4,1
	6-10 г.	4,8	5,2	6,0	5,3	5,3	5,3	4,5	4,7	4,6	4,8	4,5
	11-20 г.	4,8	5,1	6,1	5,3	5,1	5,1	4,6	4,5	4,3	4,5	4,3
	над 20 г.	4,9	5,1	6,2	5,6	5,5	5,2	4,5	4,5	4,5	4,5	4,2

	до 20 г.	7	6	7	7	7	7	7	7	6	7	7
	21-30 г.	4,7	4,9	5,8	5,2	5,4	5,1	4,8	4,7	4,4	4,8	4,2
	31-40 г.	4,8	5,1	6,2	5,3	5,2	5,0	4,8	4,7	4,7	4,8	4,5
	41-50 г.	5,0	5,2	6,1	5,5	5,4	5,2	4,5	4,5	4,4	4,5	4,3
	51-60 г.	4,7	5,1	6,2	5,5	5,2	5,1	4,5	4,4	4,5	4,4	3,9
Възраст	над 60 г.	4,6	4,8	6,1	5,6	5,6	5,0	4,2	4,1	4,3	4,9	4,4
	Мъж	4,7	5,0	5,9	5,2	5,3	5,2	4,9	5,1	4,8	4,7	4,6
Пол	Жена	4,8	5,1	6,1	5,5	5,3	5,1	4,6	4,5	4,5	4,6	4,2

Респондентите, участвали в изследването, припознават част от посочените човешки права, които считат за реализуеми в обхвата на социалната работа. Прави впечатление, че средните абсолютни стойности на отделните твърдения, включени в скалата, също са почти еднакви, с изключение на третото – „Липсата на достъп до медицинска грижа е нарушение на човешките права“, което е с около една единица по-високо, като по този начин то се определя в по-високата степен на съгласие. Това означава, че достъпът до медицинска грижа е припознато човешко право, което е необходимо да се осигурява и подкрепя в социалната работа. Този резултат може да се дължи и на традиционното схващане за ценността на здравето и припознаването на тази ценност като лична от самите изследвани лица. Неслучайно тази ценност е сред основните във всички въпросници и методики, изследващи ценностите. Тя е включена и в класическия въпросник на Милтън Рокич „Методика за изследване на ценностните ориентации“, където е сред терминалните (Rokeach 1973). Друго обяснение е, че в теорията, която изучават студентите, а и в практиката на професионалистите се застъпват или решават в немалка степен здравни проблеми на хората, попадащи в обхвата на социалната работа.

С най-ниски абсолютни средни стойности почти по всички демографски променливи е 11-ото твърдение от скалата за обхвата на човешките права. Тези стойности са по-близки до качествено им изражение „нито съм съгласен, нито не съм съгласен“, което означава, че изследваните лица или не познават достатъчно добре човешките права, или в своята житейска и професионална практика не са срещали достатъчно проблеми, свързани с нарушение на човешките права. Резултатите на студентите, респондентите със средно образование, които нямат стаж, но имат трудов опит от проведени практики по време на обучението си, и мъжете, макар и с малко, показват по-висока средна стойност, по-близка до качествено им изражение „отчасти съм съгласен“.

Раздел 3 от въпросника – „Методи за човешките права в социалната работа“, включва 8 групи твърдения, отнасящи се до следните характеристики на практиката на социалната работа, свързани с правата на човека:

– *участието*, разбирано като „включване на клиентите като равнопоставени партньори или дори лидери във всички етапи на работата с тях – оценка на потребностите им, интервенция и заключителна оценка – както на индивидуално ниво, така и на ниво организация;

– *недопускането на дискриминация*, разбирано като „идентифициране и оспорване на специфични модели на дискриминация, които действат в живота на клиентите, за да се подобри достъпът им до стоките и услугите в обществото;

– *перспективата, базирана на силните страни* на клиентите;

– *микро/макроинтеграцията*, разбира се като „действия както на индивидуално (микро), така и на социално (макро) ниво, за да се помогне както за решаването на настоящите проблеми на клиентите, така и с цел превенция тези проблеми да възникват в бъдеще;

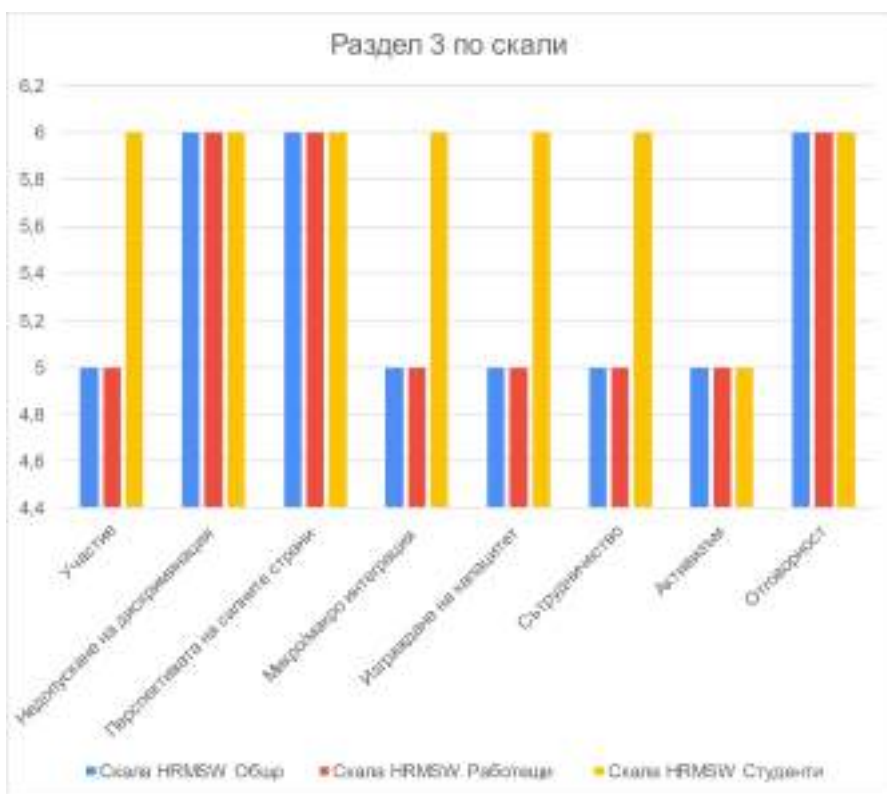
– *изграждането на капацитет*, разбирано като „развиване уменията на клиентите в личностната и обществена сфера, така че да могат да участват в промяната на несправедливи личностни и обществени ситуации;

– *сътрудничеството*, разбирано като „създаване на професионални обединения, които преодоляват професионалните и социалните граници с цел подкрепа на клиентите и насърчаване на промяната в общността“;

– *активизма*, разбиран като „застъпничество за социална и политическа промяна, която се очаква да бъде ползотворна за клиентите и ги включва в процеса;

– *отговорността*, разбира се като „създаване на професионална среда, която защитава човешкото достойнство, като прави услугите напълно прозрачни за всички заинтересовани страни и като насърчава саморефлексията за тези услуги както на професионалистите, така и на ниво организация.

На фиг. 1 и в таблица 2 са представени обобщените данни, получени за твърденията в скалата „Методи за човешките права в социалната работа“ – както за 8-те групи методи, така и по демографски характеристики на респондентите.

Фигура 1. Обобщени данни за раздел „Методи за човешките права в социалната работа“

Таблица 2. Данни по демографски характеристики за раздел „Методи за човешките права в социалната работа“

Демографски	Номер на метод	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Общо
Степен на обучение	Студенти (бакалавър и магистър)	6	6	6	6	6	6	5	6	6
	Практикуващи	5	6	5	5	5	5	5	6	5
Форма на обучение	Редовно	6	6	6	6	6	6	5	6	6
	Задочно	6	6	6	6	6	6	6	6	6

	Не съм студент	5	6	6	5	5	5	5	6	5
Социални работници		5	6	6	5	5	5	5	6	6
Други длъжности		6	6	6	5	5	6	5	6	6
Завършена степен на образование	Средно	6	6	6	6	6	6	5	6	6
	Висше бакалавър	5	6	6	5	5	5	5	6	5
	Висше магистър	5	6	6	5	5	6	5	6	6
Стаж	Нямам	6	6	6	6	6	6	6	6	6
	Нямам, но имам опит	5	6	6	6	6	6	6	6	6
	до 5 г.	5	6	6	5	5	5	5	6	5
	6 – 10 г.	5	5	6	6	5	5	5	6	5
	11 – 20 г.	5	6	6	5	5	5	5	6	6
	над 20 г.	6	6	6	5	5	6	5	6	6
Възраст	до 20 г.	7	7	7	7	7	7	7	7	7
	21 – 30 г.	5	6	6	5	5	5	5	5	5
	31 – 40 г.	6	6	6	5	5	5	5	6	6
	41 – 50 г.	5	6	6	5	5	6	5	6	6
	51 – 60 г.	6	6	6	5	5	5	5	6	6
	над 60 г.	5	6	6	5	5	5	5	6	5
Пол	Мъж	6	6	6	6	6	6	6	6	6
	Жена	5	6	6	5	5	5	5	6	6

Както и при предходните две скали, резултатите, получени за този раздел на въпросника, също са с близки стойности както за отделните изследвани методи за човешките права в социалната работа, така и според демографските характеристики на респондентите.

Независимо от демографските си характеристики всички изследвани лица изразяват съгласие с методите „Недопускане на дискриминация“, „Перспективата на силните страни“ и „Отговорност“. Студентите, без различие от тяхната степен и форма на обучение, изразяват съгласие с методите „Участие“ „Недопускане на дискриминация“, „Перспективата на силните страни“, „Микро/макроинтеграция“, „Изграждане на капацитет“, „Сътрудничество“, „Активизъм“, „Отговорност“ (средна стойност 6 за всички методи).

Практикуващите професионалисти и посочилите „Не съм студент“ изразяват съгласие с по-малка част от предложените методи за човешките права в социалната работа – „Недопускане на дискриминация“, „Перспективата на

силните страни“, „Отговорност“, а останалите ги приемат отчасти. От своя страна, социалните работници от извадката са съгласни, че не трябва да се допуска дискриминация при осъществяване на социалната работа и че е необходимо да разкриват силните страни на своите клиенти и да се основават на тях. Единствено тези със стаж 6 – 10 г. посочват, че отчасти са съгласни с недопускането на дискриминация. Практикуващите социални работници също отчасти са съгласни с включването на техните клиенти в помагания процес като „равнопоставени партньори или дори лидери във всички етапи на работата с тях“, както и с осъществяването на действия, свързани с микро/макроинтеграцията им.

Представените за трети раздел данни от изследването очертават извода, че изследваните лица, като цяло, са запознати с методите за човешките права в социалната работа, но студентите по „Социални дейности“ изразяват съгласие с по-голям обхват от различни методи за реализация на тези човешки права в социалната работа в сравнение с практикуващите в сферата професионалисти. Част от възможните причини за тази тенденция може да е средната възраст на респондентите, която предполага, че голяма част от тях са завършили професионалното си образование по-назад във времето, когато проблематиката за правата на човека не е била достатъчно застъпена в подготовката на професионалистите по социална работа. Друга възможна причина би могла да бъде недостатъчното познаване и осъзнаване важността на правата на човека в практиката на социалната работа. Тези възможни причини насочват към необходимостта от застъпването на тази проблематика по-осезаемо в продължаващата квалификация и продължаващото развитие на професионалистите в сферата на социалната работа.

Изводи и обобщения

Реализираното теоретико-емпирично изследване на ценностния подход в образованието и практиката на социалната работа доказва по категоричен начин значението на човешките права като фундаментални ценности в процеса на формиране на компетентностите на професионалистите в сферата на социалната работа като част от академичната им подготовка, както и влиянието на познаването на тези ценности и права за ефективната им реализация и защита в професионалната практика на помагащите специалисти.

Представените резултати от проведеното емпирично изследване на познаването и защитата на човешките права от студентите и професионалистите в сферата на социалната работа очертават следните основни изводи.

1. Като цяло, и студентите, и практикуващите социални работници имат добра осведоменост за основните човешки права и осъзнават важността на тяхната реализация и защита за благосъстоянието на клиентите на социалната работа. Не се наблюдават значими вариации в зависимост от демографските

характеристики на двете групи респонденти – образователна степен, форма на обучение, трудов стаж в сферата, възраст и пол.

2. Действащите социални работници в по-голяма степен от обучаващите се виждат своята отговорност по посока на организирането на различни социални услуги, които да имат подпомагащ ефект и да водят до по-добро социално включване на техните клиенти.

3. Практикуващите социални работници в по-голяма степен, в сравнение със студентите, идентифицират проблемите, свързани с нарушаване правата на клиентите, които се идентифицират като „незаслужаващи обгрижване“ (неактивните социално и на пазара на труда, злоупотребяващи с алкохол и наркотици и др.). По-богатият професионален опит на специалистите води до това те по-често да споделят: „когато гледам клиентите си, виждам нарушения на техните права, където другите могат да ги видят като техен неуспех или патология“. Тези резултати очертават необходимостта обучението по „Социални дейности“ да води до по-висока степен на мотивация за работа с „трудни“ клиенти, до готовност да се защитават интересите на клиента във всеки отделен случай.

4. Като цяло, студентите по „Социални дейности“ изразяват по-силна подкрепа и съгласие с основните методи за реализация на човешките права в социалната работа в сравнение с практикуващите в сферата професионалисти. Тези данни вероятно се дължат на по-скорошната и задълбочена теоретична подготовка на студентите по „Социални дейности“ и на по-скоро завършилите професионалисти. Друга възможна причина е, че част от практикуващите социални работници в България не са завършили специалност „Социални дейности“ и съответно нямат формирани ключови базисни и специфични професионални компетентности, важна част от които са и познанията за ценностите в социалната работа, за човешките права и методите за тяхната реализация в професионалната практика. Тези възможни причини насочват към необходимостта от по-осезаемото застъпване на тази проблематика и в продължаващата квалификация и продължаващото професионално развитие на помагащите специалисти в сферата на социалната работа.

Благодарности и финансиране

Това изследване е финансирано от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект № BG-RRP-2.004-0008-C01.

БЕЛЕЖКИ

1. ХАРТА НА ОСНОВНИТЕ ПРАВА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ. 2000. <https://eur-lex.europa.eu/BG/legal-content/summary/charter-of-fundamental-rights-of-the-european-union.html>.

2. МОРАЛЕН КОДЕКС НА НЕМСКОТО ДРУЖЕСТВО НА СОЦИАЛНИТЕ РАБОТНИЦИ. 2004. Ethik in der Sozialen Arbeit – Erklärung der Prinzipien. DBSH - Deutscher Berufsverband für Soziale Arbeit e.V. Wurde auf der Generalversammlung des IFSW und des IASSW in Adelaide, Australien, Oktober 2004.
3. ЕТИЧЕН КОДЕКС НА СЛУЖИТЕЛИТЕ, ОСЪЩЕСТВЯВАЩИ ДЕЙНОСТИ ПО ПРЕДОСТАВЯНЕ НА СОЦИАЛНИ УСЛУГИ. Приложение към Заповед №РД-06-45 от 28.05.2021 на министъра на труда и социалната политика. <https://www.mlsp.government.bg/uploads/35/sv/etichen-kodeks-slujiteli-su-2021-pdf.pdf>.

ЛИТЕРАТУРА

- БАЙЧИНСКА, КР., 1994. *Ценности, ценностен стрес, ценностна криза*. София: Проф. Марин Дринов. ISBN 9544303014.
- БАКИРОВ, В., 1988. *Ценностно сознание и активизация човешкото фактора*. Харьков: Хар.гос. ун. ISBN 5-11-000650-4.
- БОАЗ, Д. 2004. *Либертарианството*. София: МаК. ISBN 9549154114.
- НЕНОВСКИ, Н., 1994. *Правата на човека*. София: ИК Юриспрес.
- СТРАКОВА, Л., 2007. Съвременни измерения и предизвикателства в областта на професионалните ценности и норми в социалната работа. В: Б. ГОСПОДИНОВ (ред.). *Проблеми на социалната работа. Образование, практика, научни изследвания*, с. 115 – 121. София: КОТА. ISBN 978-954-305-232-5.
- СТРАКОВА, Л., 2009. Антидискриминационният фокус на европейската социална политика. София: Св. Климент Охридски. ISBN 978-954-07-2859-9.
- ФОТЕВ, Г. 2009. *Ценности срещу безпорядък*. София: Изток-Запад. ISBN 978-954-321-538-6.
- ШУЛМАН, Л., 1994. *Изкуството да се помага на индивиди, семейства и групи*. София: Невронауки и поведение. ISBN 9548255049.
- DEWEY, J. 1997. *Democracy and Education. An introduction to the philosophy of education*. Free Press. ISBN 978-0-6848-3631-7.
- MCPHERSON, J.; ABELL, N., 2012. Human Rights Engagement and Exposure in Social Work: New scales to challenge social work education, *Research on Social Work Practice*, vol. 22, no. 6, pp. 704 – 713. DOI: 10.1177/1049731512454196.
- MCPHERSON, J., 2015. *Human rights practice in social work: A rights-based framework and two new measures*. Doctoral dissertation. Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses Accession Order No AAT 3705877.
- MCPHERSON, J.; SIEBERT, C. F.; SIEBERT, D. C., 2017. Measuring rights-based perspectives: A validation of the Human Rights Lens in Social Work scale. *Journal of the Society for Social Work and Research*, vol. 8, no. 2, pp. 233 – 257. DOI:10.1086/692017.

- MCPHERSON, J.; ABELL, N., 2019. Measuring Rights-Based Practice: Introducing the Human Rights Methods in Social Work Scales. *British Journal of Social Work*, vol. 50, no. 1, pp. 222 – 242. DOI: 10.1093/bjsw/bcz132.
- ROKEACH, M., 1973. *The nature of human values*. N.Y: Free pres. ISBN 0029267501, 9780029267509.

Acknowledgments & Funding

This study is financed by the European Union – NextGenerationEU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project № BG-RRP-2.004-0008-C01.

REFERENCES

- BAICHINSKA, KR. 1994. *Cennosti, cennosten stress, cennostna kriza*. Sofia: Prof. Marin Drinov [In Bulgarian]. ISBN 9544303014.
- BAKIROV, V. 1988. *Cennostnoe soznanie i aktivizacia chelovecheskogo faktora*. Harkov: Har.gos.un. ISBN 5-11-000650-4.
- BOAZ, D. *Libertarianstvoto*. Sofia: MaK. ISBN 9549154114.
- DEWEY, J. 1997. *Democracy and Education. An introduction to the philosophy of education*. Free Press. ISBN 978-0-6848-3631-7.
- FOTEV, G. 2009. *Cennosti sreshtu bezporyaduk*. Sofia: Iztok-Zapad [In Bulgarian]. ISBN 978-954-321-538-6.
- NENOVSKI, N. *Pravata na choveka*. Sofia: IK Iyrispres [In Bulgarian].
- MCPHERSON, J.; ABELL, N., 2012. Human Rights Engagement and Exposure in Social Work: New scales to challenge social work education, *Research on Social Work Practice*, vol. 22, no. 6, pp. 704 – 713. DOI: 10.1177/1049731512454196
- MCPHERSON, J., 2015. *Human rights practice in social work: A rights-based framework and two new measures*. Doctoral dissertation. Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses Accession Order No AAT 3705877.
- MCPHERSON, J.; SIEBERT, C. F.; SIEBERT, D. C., 2017. Measuring rights-based perspectives: A validation of the Human Rights Lens in Social Work scale. *Journal of the Society for Social Work and Research*, vol. 8, no. 2, pp. 233 – 257. DOI:10.1086/692017.
- MCPHERSON, J.; ABELL, N., 2019. Measuring Rights-Based Practice: Introducing the Human Rights Methods in Social Work Scales. *British Journal of Social Work*, vol. 50, no. 1, pp. 222 – 242. DOI: 10.1093/bjsw/bcz132.

- ROKEACH, M., 1973. *The nature of human values*. N.Y: Free pres. ISBN 0029267501, 9780029267509.
- STRAKOVA, L. 2007. *Suvremenni izmereniya i predizvikelstva v oblastta na profesionalnite cennosti i normi v socialnata rabota*. Sofia: KOTA [In Bulgarian]. ISBN 978-934-00-0257-9.
- STRAKOVA, L. 2009 Antidiskriminacionniyat focus na evropeiskata socialna politika. Sofia: Sv. Kliment Ohridski [In Bulgarian]. ISBN 978-954-07-2859-9.
- SHULMAN, L. 1997. *Izkustvoto da se pomaga na individi, semeistva i grupi*. Sofia. Fondacia „Nevronauki i povedenie“. ISBN 9548255049.

DIMENSIONS OF THE VALUE APPROACH IN THE ACADEMIC TRAINING AND PRACTICE OF SOCIAL WORKERS

Abstract. This article discusses theoretical and practical dimensions of the value approach in education and practice of social work. Theoretically, the importance of values and human rights in the social sciences and in particular in the training of students in social work and in the professional realization of social workers is justified. The results of an empirical study on human rights as fundamental values in social work are also presented and analyzed. On this basis, conclusions and recommendations for improving the academic training and the continuing qualification of professionals in the field of social work are formulated.

Keywords: values; human rights; social work; social work training

✉ **Prof. Dr. Lilyana Strakova**

ORCID iD: 0009-0005-6759-3212

WoS Researcher ID: GBR-7092-2022

✉ **Dr. Rossitsa Simeonova, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-6715-6451

WoS Researcher ID: AAL-3569-2021

✉ **Dr. Atanas Genchev, Assist. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-9057-3093

WoS Researcher ID: ACU-5182-2022

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: l.strakova@fp.uni-sofia.bg

E-mail: r.simeonova@fp.uni-sofia.bg

E-mail: atanas.genchev@fp.uni-sofia.bg